

САДИБА КОЧУБЕЯ В БАТУРИНІ, ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – ПОЧАТОК XX СТ.

У статті досліджується історія садиби генерального судді В. Кочубея в Батурині.

Ключові слова: Василь Леонтійович Кочубей, Батурин, Кирило Розумовський, Дмитро Дяченко, Петро Аркадійович Кочубей, прибудова, археологічні дослідження, музей, заповідник.

До наших днів у Батурині збереглися унікальні пам'ятки – будинок генерального судді Василя Леонтійовича Кочубея (пам'ятка архітектури національного значення, охоронний номер 1770) та парк «Кочубеївський» (пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення, охоронний номер I/17–578), що розташовані в західній частині міста по вулиці Гетьманська, 74. Вони об'єднані пам'яткою археології XVII–XVIII ст. «Садиба Кочубея», площа якої становить 9,9 га. Садиба включала в себе власне будинок, дерев'яну домову церкву Введення Богородиці, господарчі приміщення, парк, ставок, викопаний у руслі р. Чорної. Культурний шар пам'ятки потужністю до 0,5 м містить матеріали ранньомодерного періоду (XVII–XVIII ст.): фрагменти кераміки, кахлів, цеглу, предмети побуту. Це і є те, що залишилося на сьогодні від садиби, власником якої наприкінці XVII ст. став Василь Леонтійович Кочубей (у 1687–1699 рр. – генеральний писар, 1700–1708 рр. – генеральний суддя).

Наша стаття – це перша спроба написати детальну історію садиби. Зауважимо, що вивчені публікації з цієї тематики не давали вичерпної картини, а були присвячені лише окремим сторінкам, які часом були вкриті великим нашаруванням легендарних свідчень. На сьогодні можна з впевненістю сказати, що непросте завдання прослідкувати основні етапи історії садиби на основі архівних документів та археологічних матеріалів виконано і ми представляємо дослідження, яке, в першу чергу, базується на багаторічній роботі науковців колективу Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Перше ґрунтовне обстеження будинку Василя Кочубея в Батурині влітку 1960 р. провів дослідник архітектури Лівобережної України Михайло Цапенко, який відніс будинок до числа пам'яток, збудованих у кінці XVII ст., і зазначив: «В перестроеном виде он существовал до Отечественной войны. Во время войны дом сильно пострадал, остались целыми подвал и часть наружных стен. Исследования показали, что в XIX в. сохранившиеся древние стены по наружному периметру были обложены новой кладкой. Наземная часть здания оказалась как бы заключенной в футляр и благодаря этому сохранилась. Небольшие выступы с двух

продольных фасадов были пристроены позже. Под зданием расположен большой подвал с глубокими нишами-шкафами в стенах.

...По объемно-плановому построению дом Кочубея представлял, по сути, большую каменную хату, состоящую из нескольких примыкающих друг к другу комнат. В сохранившейся части дома таких камер-комнат можно различить три, но, возможно, их было больше, так как при реставрации в XIX в. **часть старого здания была разобрана**» [1, 233] (з цим твердженням ми не згодні – аргументи далі).

У визначенні питання часу зведення будинку генерального суду існує усталена версія, в якій будівництво приписують першому батуринському гетьману Дем'яну Многогрішному і суд, скоріш за все, працював тут і за гетьмана Івана Самойловича.

В 1700 р. генеральним суддею було обрано Василя Кочубея. Ось як про це пише канцелярист Самійло Величко: «...На другий чи третій день, коли полковники і вся старшина з'їхалися перед Божою службою до гетьмана на Гончарівку і Кочубей туди ж прибув, несподівано було йому вручено від гетьмана та всієї старшини суддівський уряд, про який він і не гадав» [2, 602–603].

З обранням В. Кочубея генеральним суддею пов'язують зміну функціонального призначення будинку – він переходить в особисту власність Василя Леонтійовича. Підтвердження цьому на сьогодні можна знайти лише в матеріалах археологічних досліджень – саме на початку XVIII ст. будинок прилаштовується для проживання родини, згідно моди та смаків господаря будуються кахляні печі.

У серпні – вересні 2003 р., в рамках реалізації урядової програми (№ 1123 від 17.08.2002 р.), розпочалася реконструкція будинку, що дозволило науковцям вперше ретельно його дослідити. У XIX ст. не були знищені ознаки, які дозволяють визначити початкові розміри будинку В. Кочубея – під час археологічних робіт було виявлено чотири контрфорси біля всіх кутів споруди XVII ст. Будинок розміром 9,8 x 17 м прямокутної в плані форми, витягнутий довгою віссю по лінії південь – північ з невеликим відхиленням на схід, мав досить складний поділ внутрішнього простору. Наявність входу до підвалу зі східного боку позначається на плануванні кімнат, відбираючи частину внутрішнього простору [3, 116–136].

За результатами промірів розмірів цегли на ділянках стін XVII ст. було встановлено, що переважно використовувалася цегла розміром: 29–30 x 15 x 6 см, яка ближча до української будівельної традиції, але відрізняється від подібної цегли з Гончарівки. Це може свідчити про більш ранній час побудови будинку порівняно з палацом І. Мазепи на Гончарівці (будівництво якого не могло розпочатися раніше 1687 р.), що підтверджує легендарну версію про зведення будинку за часів

Ситий Ю., Дмитрієнко С. Малюнок-реконструкція «Кочубеївщина, кінець XVII – початок XVIII ст.», 2007 р.

Д. Многогрішного (1669–1672 рр.).

Після зняття підлоги 70-х років XX ст. біля південної стінки найбільшої зали, на просторі між двох дверей, вдалося дослідити фундамент кахляної печі розмірами 1,5 x 2,6 м. З'ясувалося, що для його побудови використана цегла «московського» стандарту кінця XVII ст., а в кладці стін будинку присутня виключно цегла «київської» традиції. Це вказує на появу печі пізніше від часу будівництва самого будинку і свідчить про прилаштування будинку для потреб його постійних мешканців – сім'ї Василя Кочубея, можливо саме після описаних С. Величком подій 1700 р. Основна маса кахлів, виявлених при дослідженні печі, оздоблена рельєфним орнаментом з мотивом грона винограду і вкрита бірюзовою глазур'ю. Особливо цікавою є знахідка кахлів з малюнком офіцера в однострої, яка, ймовірно, займала центральне місце на фасаді. Така груба була досить типовою для осель козацької старшини. «Лазурова піч Кочубея» захопила Я. Маркевича, і він навіть замовив собі подібне оздоблення груби, про що знаходимо свідчення у його щоденнику [4, 37].

Будинок вистояв при жорсткому нищенні Батурина російськими військами під керівництвом

Олександра Меншикова в листопаді 1708 р. Саме про це писав Тарас Шевченко в поемі-містерії «Великий льох»:

На тім пожарищі
Одна тільки й осталась
В Батурині хата [5, 301–306].

Вперше документальне свідчення про садибу зустрічаємо у «Відомостях про майно, що належало І. Мазепі, та населення Батурина від 1 лютого 1726 р.», де зазначено: «Дворы владельческие при Батурине, которые имеются для приезда: Федора Кочубея – 1, в нем живет прикащикъ ево» [6, 311]. Це дає можливість припустити, що батуринську садибу успадкував від Василя Леонтійовича його молодший син Федір. Згідно Мазепиної книги садиба була не єдиним майном Федора в Батурині – володів він і греблею на р. Сейм: «Федора Кочубея – три каменя, его жь Кочубея – коло одно ступное» [6, 70]. Помер Федір Васильович в 1729 р. У шлюбі з Анастасією Василівною Скоропадською він дітей не мав і тому після смерті його майно було розділене між братами і сестрами. Так Параска Василівна (померла в 1726 р.) отримала від брата Федора млин на р. Сейм, а батуринську садибу,

ймовірно, отримав старший брат Василь (у 1729–1743 рр. – полтавський полковник), тестамент якого підтверджує приналежність садиби йому. Згідно нього Василь Васильович заповідає своєму молодшому сину Петру с. Кунашівку з двором, греблею та млином, дворище в с. Бахмачі, в Бахмацькій сотні з с. Тиницю з людьми, двором та хутором Пісковським, в Батурині двір та млин на р. Сейм з греблею, млин в м. Нових Млинах на р. Сейм [7, 535].

Свідчення, приведені О. Лазаревським за генеральним описом Лівобережної України за 1764–1769 рр., фіксують в Батурині «мелкое владение: бунчукового товариша Петра Кочубея на улице Гончаровке; в том дворе церковь деревянная старая во имя Пресвятой Богородицы» [8, 118]. Це вже точна вказівка саме на садибу генерального судді В. Кочубея – відомо, що до другої половини XVIII ст. територію садиби прикрашала дерев'яна церква Введення Богородиці. Точно вказати дату зведення храму наразі неможливо, але, вірогідно, що це відбулося ще за Василя Леонтійовича: «При входе в церковь вокруг дверей есть надпись, из которой видно, что церковь эта выстроена В. Кочубеем в XVII ст. во имя входа в храм Пресвятой Богородицы, но неизвестно в каком году, потому что на месте, где означается год построения, видны только две начальные цифры – 16..., а остальные две стерты так что их нельзя разобрать... На колокольне висел колокол, на котором была надпись: сей колокол соорудил пан Федор Кочубей и портрет этого Кочубея в малом виде во весь рост» [9, 89].

Науковці Ю. Ситий та С. Дмитрієнко у 2007 р. за результатами археологічних досліджень та аналізу виконали малюнок-реконструкцію «Кочубейщина, кінець XVII – початок XVIII ст.», на якому зображено будинок в оточенні споруд, що, на думку авторів, могли розміщуватися на території садиби на початку XVIII ст.

Після смерті Петра (помер не одруженим) у 1769 р. всі його володіння були розподілені між братами. Зустрічаємо, що «после смерти брата Петра Семен получил ... в м. Батурине 11/3 кола», у відомості про заселення Батурина за 1751–1756 рр. зазначається о «владения обозного генерального господина Кочубея – 9 дворов посполитих» [8, 160], та свідчення про долю батуринської садиби в зв'язку зі смертю Петра Васильовича Кочубея відсутні. Аналізуючи подальшу долю садиби припускаємо, що певний час вона таки перебувала у володінні генерального обозного Семена Васильовича Кочубея (роки життя 1725–1779), який обіймав цю посаду при гетьмані Кирилі Розумовському упродовж 1751–1779 рр. Цілком імовірно, що саме генеральний обозний, володіючи батуринською садибою, не зміг устояти перед проханням свого

безпосереднього керівника і продав її.

В кінці XVIII ст. власником історичної садиби стає гетьман К. Розумовський. М. Ісаєнко зазначає: «...Недалеко отъ Тепловки находится то место, где жилъ Василий Леонтьевичъ Кочубей, отчего оно и называется Кочубеевщиною. Оно прежде принадлежало Розумовскому, но недавно куплено однимъ изъ потомковъ прежнего его владетеля...» [10, 76]. Зазначимо, що в Описі Батурина за 1760 р., який складений у зв'язку з тим, що імператриця Єлизавета «жалует» у володіння Кирилу Розумовському Батурин, садиби Кочубеїв серед «пожалованных» не зустрічаємо. Це дає підстави стверджувати, що К. Розумовський придбав садибу після 1760 р. Можемо припустити, що головним мотивом для гетьмана стало те, що це була єдина садиба, яка вціліла в Батурині з часів Івана Мазепи, тим більше вона межувала з територією його маєтку, що був зведений на центральній вулиці Батурина (Київській, нині – Юшенка) відразу по обранні К. Розумовського гетьманом.

Про зміни, що зазнала садиба в цей час, свідчить М. Ісаєнко в «Черниговских губернских ведомостях» за 1860 р.: «Дізнавшись, що за річкою Сейм живе багато людей, яким під час розливу річки дуже важко ходити до церкви, К. Розумовський наказав перенести туди дворову церкву Кочубея, масток якого дістався в його руки, і попросив місцевого архієрея призначити священника. У 1778 р. церква була перенесена за р. Сейм і поставлена між двома слобідками – Городищенком і Матіївкою. На новому місці вона була освячена в ім'я Іоанна Богослова» [10, 77].

Зміни в самому будинку другої половини XIX ст. підтверджують археологічні дослідження 2004–2005 рр. Прибудова другої половини XVIII ст. була зведена з південно-західного боку і мала Г-подібне планування розмірами 25,2 x 18,1 м (площею близько 400 м²). В процесі робіт були виявлені кахлі, які відносяться до часів К. Розумовського, що вказує на заміну частини печей згідно з новою модою [11, 267–272]. Виявлені залишки фундаментних ровів говорять про значно слабшу конструкцію стін прибудови часів К. Розумовського. З відомості про забудову та землевласників Батурина (не пізніше 1803 р.) дізнаємося, що прибудова часів К. Розумовського була дерев'яною: «Каменный дом, прозываемый Кочубейский, с пристройкою к оному деревянного дома, к оному пусто-порожная земля, принадлежащая к оному дому; всей площади 18104 кв. сажень» [8, 204–207].

Після смерті гетьмана К. Розумовського (1803 р.) Батурин перейшов у власність до його сина Андрія. У 1836 р. було проведено «Опись Батуринской Его Светлости Князя Андрея Кириловича Разумовского Волости состоящим Черниговской Губернии в Конотопскомъ Уезде», де читаємо: «От сего

дома начинается другой сад и за оным против пруда, что около кузниц, большой двор и дом, называемый Кочубейский, где занимает квартиру г-н управляющий и находится вотчинное правление, сего дома большая часть деревянная, а меньшая часть – каменная; при нем в одну сторону имеется два флигеля – один для кухни, а другой для служителей, при коих маленький двор, где содержатся для дома дойные коровы, для коих имеется деревянный сарай, по другую сторону две кладовые, также небольшой флигель, ледник, сарай, конюшня и изба для кучеров и караульных сторожей. От сего Кочубейского дома простирается регулярный сад с разными как плодovitыми, так и дикими деревьями, в коем неподалеку от дома имеется деревянная баня, в коей две особые комнаты, в конце сада каменная солодовня» [8, 239–241].

По смерті Андрія Кириловича (1836 р.) будинок з парком повертається у власність Кочубеїв. Викликає інтерес свідчення І. Іноземцева про відвідини Батурина Кочубеєм: «Батурин посетил один из Кочубеев, любитель археологии. Он приобрел, между прочим, в церкви Воскресения Господня старинное архиерейское кресло... Между прочим, один большой кусок пушки с выбитой надписью о времени отлития (конец XVI ст.) был приобретен тем же Кочубеем» [12, 1054–1061]. Відповідь, хто саме із Кочубеїв придбав крісло гетьмана Розумовського, що знаходилося у вівтарі церкви-усипальниці, знаходимо у О. Васильчикова: «Кресло это недавно продано местным духовенством Петру Аркадьевичу Кочубею» [13, 486].

Припускаємо, що П.А. Кочубей навідався до Батурина не лише для збирання предметів старовини. Головною метою могло стати повернення історичної садиби у власність родини. Петро Аркадійович Кочубей (роки життя 1825–1892) у другій половині XIX ст. викупує садибу в Батурині з державної казни: «... недавно куплено одним из потомков прежнего его владетеля...» [10, 76]. О. Васильчиков у монографії «Семейство Разумовских» вже засвідчує приналежність садиби Петру Аркадійовичу: «... в самом Батурине в саду Петра Аркадьевича Кочубея, называемом Кочубеевщина, существовал еще дубовый пенъ, на котором, по преданию, любил садиться Разумовский» [13, 486]. А.М. Костомаров, хоча і не називає імені, але в записках про відвідини Батурина за 1878 р. зазначає: «... направил нас осмотреть двор Кочубея, принадлежавший казенному генеральному судье и до сих пор остающийся во владении одного из его потомков» [8, 280–282].

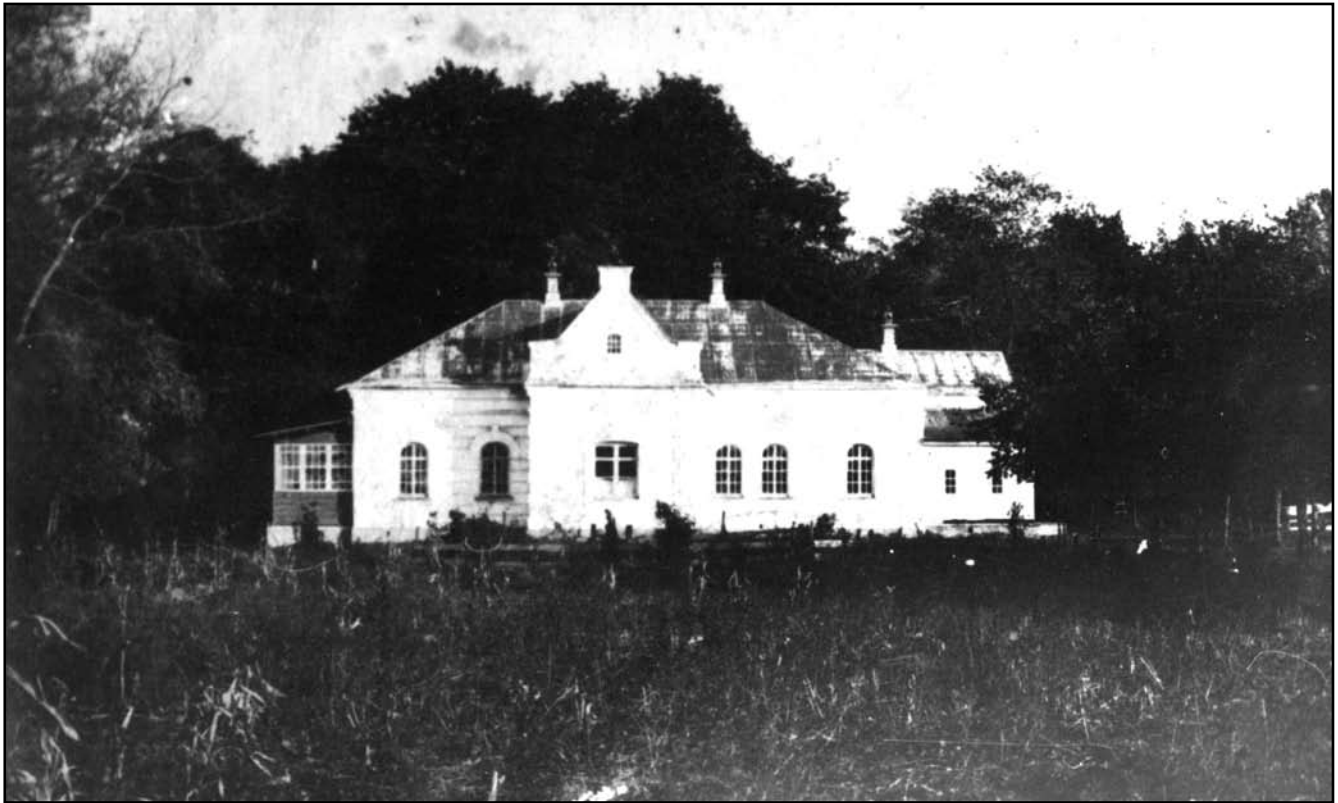
Ці припущення підтверджують документи, які лише в 2013 р. вдалося виявити в Російському державному історичному архіві у фондї № 971 «Кочубей. Дворяне и князья»: «Прощение Кочубеев Александру II и переписка Кочубеев с Министерством государственных имуществ и должностными лицами

о приобретении земли «Кочубеевки» в м. Батурине Конотопского уезда Черниговской губернии за 8 августа 1856 г, 31 марта 1859 г. и без дат». Хоча не вказано імені Кочубея, який саме просить, але, враховуючи роль, що відігравав Петро Аркадійович в часи імператора Олександра II (1855–1881 рр.), сміливо припускаємо, що саме він піклувався перед імператором. Тим більше, що дати документів співпадають з рішенням Петра Аркадійовича про переїзд з Росії, де він народився та прожив свідоме життя, на Україну у Згурівку.

Дерев'яна прибудова, зроблена за часів К. Розумовського, скоріш за все, була вже у поганому стані, і тому нові старі власники садиби прикладають зусилля, щоби повернути будинку первісний вигляд. Про знесення прибудови часів К. Розумовського знаходимо свідчення у Василя Різниченка: «... Первый этаж его подвергся перестройке: часть дома была разобрана, сделаны новые сволоки, крыша, дымовые трубы нового фасада, чудесные старинные кафельные печи были заменены новыми простыми» [14, 28–42]. Про це та перепланування у другій половині XIX ст. пишуть О. Лазаревський, М. Цапенко, М. Костомаров. Результати досліджень дають нам підстави стверджувати, що відомі історики роблять помилкові висновки про те, що в XIX ст. була розібрана частина історичної будівлі. Але це пояснюється тим, що дослідити будинок, як це було зроблено науковцями в 2003–2005 рр., історики архітектури не мали можливості. Фактично у XIX ст., залишивши в основі первісний об'єм будівлі, були виламані дві ділянки в середині довжини будинку і розширена центральна зала будинку в двох напрямках – на схід та захід.

Фотографії початку XX ст. фіксують з північного боку будинку невелику дерев'яну прибудову, що сполучалася із північною залою через двері на місці вікна на північній стінці. Фундаменти цієї прибудови знайдені в 2003 р. під час досліджень північно-західного контрфорсу. Можемо припустити, що вона зведена в кінці XIX ст. Напевно в цей же час була прибудована кімната і з південного боку від стін XVII ст., яка раніше використовувалася як котельня.

Ще одним важливим аргументом, що опосередковано підтверджує те, що власником батуринської садиби був Петро Аркадійович, є матеріали з фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця», які засвідчують, що на початку XX ст. садиба належала вже сину Петра Аркадійовича Василю. І хоча ми не маємо документального підтвердження, та з впевненістю можемо говорити, що він успадкував її від батька. Василь Петрович був найменшою, шостою, дитиною в родині, але так сталося, що він став єдиним спадкоємцем – четверо дітей подружжя Кочубеїв померло в дитинстві, а донька Любов померла молодою.

Будинок Кочубея. Фото кінця XIX ст. З фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця»

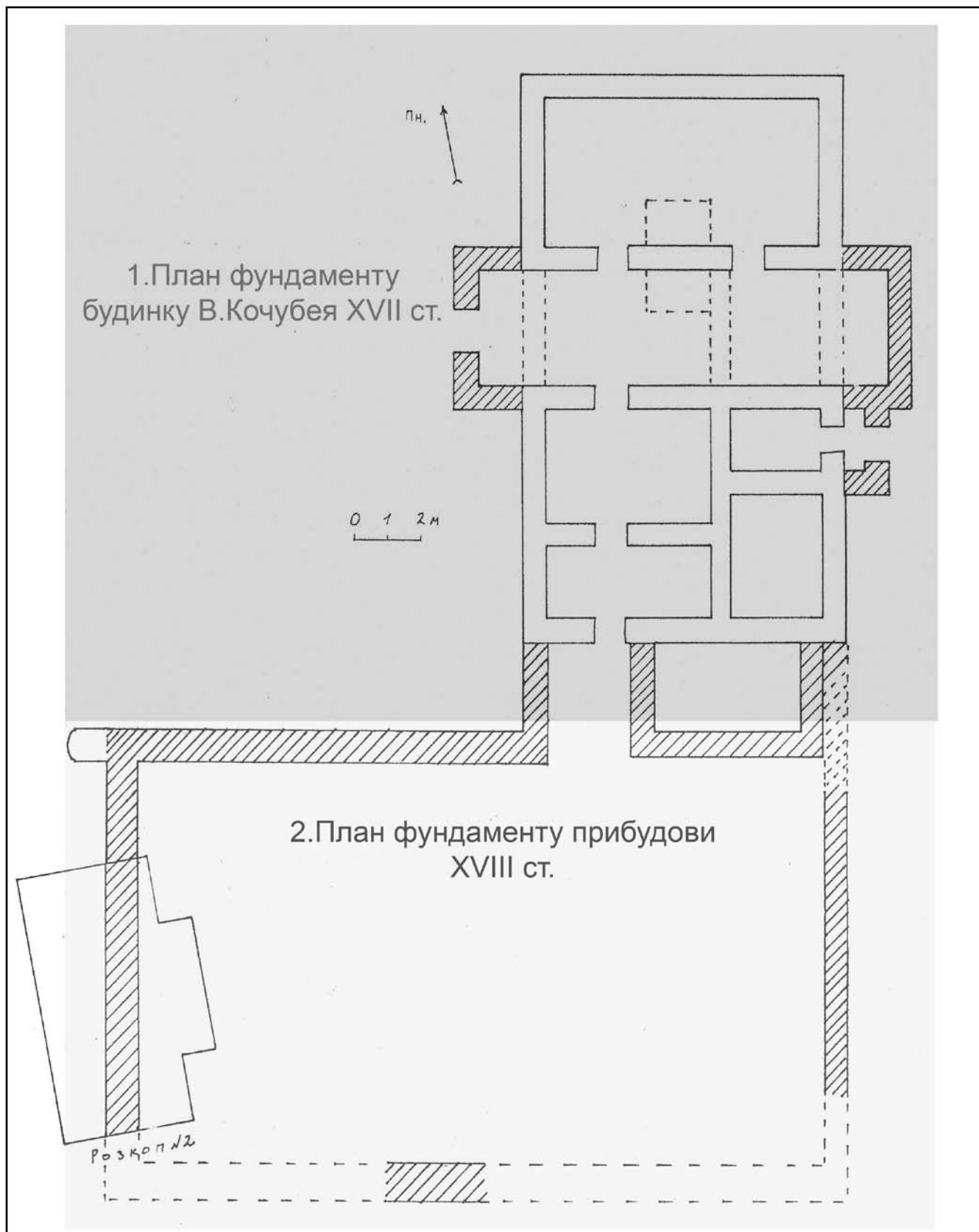
Листи від головного лісничого Старо-Гутського лісництва П.А. Павловича до сторожа батуринської садиби В.П. Кочубея Дмитра Косьмовича Дяченка були передані до фондів музею у 1988 р. Саме вони допомогли нам визначити, що останнім із нащадків генерального судді, хто володів батуринською садибою, був Василь Петрович Кочубей. Іменний відкритий лист від 12 вересня 1912 р. вгорі містить напис: «Старо-гутское лесное управление Стацкого Советника В.П. Кочубея», а внизу зазначена адреса: «м. Батурино Черниговской губ. Сторожа Батуринской усадьбы В.П. Кочубея Дмитрию Дьяченко» [15].

З листів робимо висновок про те, що за дорученням В.П. Кочубея П.А. Павлович систематично опікується садибою. В листі від 7 березня 1904 р. читаємо: «...Предписываю тебе объявить желающим снять аренду огорода, что 18 сего Марта месяца я приеду в усадьбу и произведу торги на отдачу в аренду этого огорода на три года. Желающим принять участие в торгах должны будут представить залог в размере 25 руб. Одновременно с сим высылаю тебе 35 руб. изъ коих десять руб. в уплату за починку крыши и двадцать пять руб. выдать рядчику под росписку в задаток по устройству изгороди». В листі від 12 вересня 1912 р. значиться: «...Разрешаю тебе ремонт крыши в квартире сторожа, на сумму не свыше семи рублей. Оправдательные документы должны быть посланы в Контору лесничества» [16, 91–92].

Цікавим є і той факт, що Василь Петрович не залишився осторонь долі палацу К. Розумовського,

коли «... вскоре дворец был официально передан в заведывание специально для этого избранной обществом комиссией. Граф Разумовский (Камил Львович – Н.Р.), изъявивший готовность фактически поддержать инициативу общества, был избран почетным председателем этой комиссии, светлейший князь М.К. Горчаков, как инициатор реставрации стал председателем, а Г.К. Лукомский секретарем этой комиссии, которая архитектором всех предполагающихся по ремонту и реставрации дворца работ избрала А.Е. Белогруда, производившего детальные обмеры дворца еще в 1907 г. по поручению Императорской Академии художеств. В члены комиссии были избраны А.Н. Бенуа, В.П. Кочубей, И.А. Фомин и Б.И. Ханенко» [17, 14].

Для проживання сторожа садиби Дмитра Косьмовича Дяченка та його родини, які і опікувалися будинком, праворуч від центрального входу на територію садиби в кінці XIX ст. був збудований будинок та господарчі приміщення, які збереглися до наших днів. Після того, як родина Василя Петровича Кочубея емігрувала, для родини Дмитра Дяченка садиба залишилась власною оселею. У квітні 2007 р. за благодійні кошти, надані фондом «Гетьманська столиця» (виконавчий директор Микола Бутко), садиба була придбана у Миколи Микитовича Дяченка (онука першого сторожа Дмитра Косьмовича) і увійшла до складу НІКЗ «Гетьманська столиця». Як і за Кочубеїв, вона виконує господарські функції, забезпечуючи вже всій території і об'єктам

План фундаментів будинку Кочубея XVII - XVIII ст.

заповідника належне утримання.

Дяченки зберегли кочубеївське майно, і цьому знаходимо не одне підтвердження. Газета «Рада» за 1911 р. писала: «...коли сторож відкрив їм двері в

будинок, на них війнуло свіжістю ремонту. В деяких кімнатах навіть збереглися меблі із Кочубеєвого багатства...» [8, 413]. «Посеред гаю стоїть біленький кам'яний, критий залізом, офарбованим в зелений

колір, будинок. Сторож відімкнув двері і ми ввійшли всередину. Не дуже давно був ремонт будинку, а через це мури всі побілені. Замість колишнього паркету – помост, зроблений з дощок. Двері теж нові простенькі. Стіни товсті, грубі, не рушені і полишені такими, як і були. Замки і ручки в дверях – старі, з дзвоном, ті самі, що були й тоді, як жив тут Кочубей. Плити теж кочубеївські. Вікна великі венеціанські, в старому стилі. От і та кімната, де був кабінет генерального судді Кочубея. Із кабінета невеличкі двері ведуть в опочивальню. Тепер ці двері зацегловані.

Небагато й мебелі зісталось з кочубеївської розкішної кімнатної обстановки. Невеличка канапка з червоного дерева, оббита якоюсь колірною потрухлою матерією. Стіл кабінетний, приблизно сажень завдовжки і пів завширшки, обложений теж червоним деревом. Дощка столу оббита зеленою шкурою з різними, позатиратими уже трохи, візерунками і позолоченими краями. Невеличка дубова шафа з старовинним (з дзвоном) замком. Оце і все те, що збереглося з колишніх розкішних меблів Кочубея. Без сумніву, багато з цього позабирали до себе нащадки Кочубея, що держать при будинкові сторожа, дякуючи якому останній утримується в чистоті і порядку: кімнати чистенькі, світленькі, позамітані.

Далі повів нас сторож в льох (підвали) дому. Запаливши свічку і спустившись по кам'яних східцях униз, ми опинились в вогкій темниці перед маленькою залізною товстою, вробленою в товсті кам'яні стіни хвірткою. Великі важкі засови входили всередину стін. Сторож відімкнув її і ми ввійшли в невеличкий тісний каземат. Над нашими головами спускались грізно кам'яні склепіння. Тут сиділи в'язні, перш чим одбудеться суд. Навкруги страшна мла. Тільки майже метрів до двох над головою, крізь невеличке віконце з похилою, згористою луткою, що душить навіть всяку мрію про втечу звідсіля, сонце кидало невеличкий сніп світу. По цих вікнах можна було міркувати про товщину мурів, що виносили аж 1,5 метра! Вгорі і по боках висіли ввинчені поржавілі товсті залізні кільця ланцюгів і кайданів. Це була в'язниця Кочубея. Тут сиділи найважніші в'язні, чекаючи тортур і суду. В суміжній кімнаті робилися тортури. Тут були всі потрібні для цього машини і всякі приладдя» [8, 346].

Найбільш відомою і популярною пам'яткою садиби на довгі роки став красень дуб, легенда про який пов'язана з романтичною історією кохання І. Мазепи та М. Кочубея. Про це ми знаходимо наступне свідчення: «Господа Кочубея обнесена тином і обсажена тинистим гаєм. Гай Кочубея займає аж 18 дес. землі, дякуючи чому Батурин, як під'їздити до його з боку Сейма, здається одним великим садом. Тепер це запущений сад. Фруктові дерева давно вже заглушив гіллястий в'яз; доріжки, стежки теж

позаростали всіляким зіллям та бур'яном. Тільки вряд посажені дерева та широкі довгі алеї, роблені під пильним доглядом хазяйського ока, нагадують, що раніш тут зовсім інше було, що життя було тут джерелом ... От і місце, де колись був квітник Кочубея. Тепер там, де були клумби, невеличкі горбики, на яких гуляють діти сторожа.

Третя пам'ятка в Кочубеївщині про старі часи, що збереглась ще й досі, торкається тієї красуні, через яку виник донос Кочубея на Мазепу. Це так званий дуб Мотрі Кочубеївни, або як його тут звуть, дуб Марії (по Пушкіну), тієї самої Мотрі, що була коханкою Мазепи. Од дуба зостався тільки дуплястий стовбур. На йому тепер і листя, якщо й буває, то тільки на самому версі. Під ним, як кажуть, уперше відкрились в коханні Мазепа і Мотря, під ним вони часто в довгі літні, місячні ночі сиділи вмісті, під ним він співав Мотрі свої славні думи і пісні власного твору ... Уся кора дуба ізрізана ініціалами, між якими особливо грубо вирізано два М (Мотря і Мазепа). Кожен турист вважає за свій обов'язок вирізати на цьому дубі своє прізвище» [8, 527–582].

Після 1917 р. будинок на деякий час залишився без господаря. Мали місце різні ідеї щодо його пристосування, навіть на засіданні Батуринського райкому КП(б)У 4 травня 1921 р. розглядувалося питання «переводу тифозного барака в дом Кочубея». Але розум переміг і було прийнято рішення «ввиду того, что сад Кочубея имеет историческое значение и служит местом гулянья для публики, воспретить перевод в дом Кочубея тифозного барака» [18, арк. 10]. Зі звіту окружних і районних музеїв за 1923 р., який зберігається в Державному архіві Сумської області, дізнаємося, що були плани навіть знести будівлю: «Принимались меры к охране дома В. Кочубея в Батурине... Батуринским Райисполкомом обнаружено два хищения, это были бревна из подвала. К вора́м приняты меры наказания. Благодаря содействию Губполитпросвещения удалось приостановить на снос дом Кочубея» [19, 472]. Але належним чином зберегти не вдалося, що зафіксовано у звіті голови окрполітпросвіти М.Г. Вайнштейна за 1924 р.: «Дом жилой, каменный под железной крышей изношенность 25 %. Лестницы подвалов и стекла дома относятся к XVII веку. В доме 7 комнат, 1 кухня, 1 передняя, 2 кладовых, 1 коридор. Под зданием подвал из 2-х отделений: одно размером 8 x 12 аршин (5,7 x 8,55 м), другое 6 x 8 аршин (4,26 x 5,7 м). Все здание сохраниено. Все двери и окна сохранены за исключением 2-х окон и 1-й двери. Запоров на окнах и дверях нет. Стекла вынуты на 50 %, печи частично разрушены, приборов нет. Полы деревянные, краска стерта, подвалы сохранены, часть ступенек разрушена. Краска на крыше осыпалась, вторых оконных рам нет» [19, 473].

Через рік ситуація стає ще більш загрозливою.

У фондах Конотопського краєзнавчого музею ім. О. Лазаревського зберігається унікальний документ – рукопис Василя Дуброви 1925 р. (*інв. № КВ-1806 ППД-4353*): «Третьей исторической ценностью Батурина является Кочубеевщина. Усадьба эта занимает площадь земли в 10 дес., из которых 3 дес. под огородом, а остальные 7 под вековым парком, богатым липой, кленом, дубом и осокорем. Каменный дом вмещает 7 просторных комнат. Под домом сохранился в полной неприкосновенности подвал. При доме имелся флигель и сарай. Словом, Кочубеевский парк и дом в такой полной мере соответствовали созданному нами плану, что, казалось нам, как бы providentially для него предназначенными. И так как Кочубеевщина в это время быстро шла к своей гибели, то перед нами встала вдвойне благодарная задача: спасти Кочубеевщину от гибели и устроить в ней достойный памятник Петру Ивановичу Прокоповичу!

Поданная нами НКЗему докладная записка была, надо полагать, достаточно убедительной, так как наше ходатайство о передаче Кочубеевщины Батуриному О-ву Пчеловодства было признано подлежащим удовлетворению. ...Благодаря нашей настойчивости и неутолимой энергии Ф.Н. Ковтуна нам удалось, наконец, получить Кочубеевщину на 9 лет из рук Конотопской Политпросвиты. ... Мы обязались в двухлетний срок восстановить и поремонтировать дом и оградить усадьбу, при чем по фасаду ея на протяженности в 5 сажень поставити штакет из толстой шелевки высотой в 2½ арш. (нами поставлен штакет в 135 саж.). Как видно из приемного акта, мы приняли Кочубеевский дом на 80 % без стекол, с разрушенными печами, с совершенно разрушенной печной и дверной арматурой и с требующими ремонта полами. Крыльца – полуразрушены, один угол дома и часть входа в подвал разобраны на кирпичи, ведущая в подвал широкая, в 2 марша, лестница полуразрушена, половицы унесены, крыша дома протекает и требует ремонта и покраски».

Подальша доля садиби пов'язана з розвитком музейної справи в Батурині: у 1925 р. товариство бджолярів імені П.І. Прокоповича організувало в будинку музей ім. П. Прокоповича (ремонт будинку тривав з 1924 р., музей працював до 1932 р.). У 1975 р. тут відкрився Батури́нський історико-краєзнавчий музей (реставрація тривала з 1973 р.), перша експозиція якого знову була присвячена П.І. Прокоповичу з нагоди 200-ліття від дня його народження. На виконання Постанови Кабінету Міністрів України № 445 від 14.06.1993 р. на базі краєзнавчого музею було створено Батури́нський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

Посилання

1. Цапенко М. Архітектура Лівобережної України XVII–XVIII ст. – М., 1967. – 233 с.
2. Літопис Самійла Величка.– К.: Дніпро, 1991. – Т.2. – 640 с.
3. Сытый Ю.Н., Мироненко Л.В. Влияние русской архитектурной традиции на кирпичное производство и внешний декор зданий Батурина конца XVII века // Проблемы сохранения культурного наследия. Материалы международного семинара 8 декабря 2011 года. – Брянск, 2012. – С. 116–136.
4. Виногородська Л., Ситий Ю. Батури́нська кахля // Пам'ятки України. – 2008. – № 3. – С. 37.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар. – К., 2008. – 580 с.
6. Мазепина книга. – Чернігів, 2005. – 524 с.
7. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1910. – Т. 2. – 720 с.
8. Батури́н: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів. – Чернігів, 2009. – 786 с.
9. Исаенко М. Батури́н, местечко Черниговской губернии // Черниговские губернские ведомости. – 1860. – № 12. – С. 89.
10. Исаенко М. Батури́н, местечко Черниговской губернии // Черниговские губернские ведомости. – 1860. – № 11. – С. 76–77.
11. Ситий Ю., Дмитрієнко С. Реконструкція зовнішнього вигляду садиби В. Кочубея на Чорній річці // Батури́нські читання 2007. Збірник наукових праць. – Ніжин: ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 267–272.
12. Иноземцев И. Батури́нские памятники // Исторический вестник. – 1898. – Кн. 3. – С. 1054–1061.
13. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских. – СПб, 1880. – Т. I. – 486 с.
14. Батури́н: історія в пам'ятках / За ред. Реброва Н. – Ніжин, 2008. – 112 с.
15. Лист від 12 вересня 1912 р. (Фонди НКЗ «Гетьманська столиця», КВ-2-2000/Д-2-684).
16. Домашенко А. Листи Василя Кочубея до Дмитра Дяченка // Батури́нські читання. – Ніжин: Видавництво «Аспект-поліграф». 2007. – С. 91–92.
17. Лукомский Г.К. Батури́нский дворец, его история, разрушение и реставрация. – СПб., 1912. – 29 с.
18. Державний архів Чернігівської області, ф. П–7198, оп. 2, спр. 3, арк. 10. Засвідчена копія.
19. Огієвська Р.І. Батури́нська садиба Кочубеїв у 1923–1924 рр. (за матеріалами Державного архіву Сумської області) // Сівєричина в історії України. Збірник наукових праць. – К. – Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 472–474.

Реброва Н.Б. Усадьба Кочубея в Батурине, вторая половина XVII – начало XX ст.

В статье исследуется история усадьбы Кочубея в Батурине.

Ключевые слова: *Василий Леонтьевич Кочубей, Батури́н, Кирилл Разумовский, Дмитрий Дяченко, Петр Аркадьевич Кочубей, пристройка, археологические исследования, музей, заповедник.*

Rebrova N.B. Kochubey's estate in Baturyn, second half of the XVII-th – begining of the XXth cent.

The article reveals the history of the estate Judge General V.Kochubey in Baturyn.

Key words: *Vasyl Leontiyovych Kochubey, Baturyn, Kyrylo Rozymovskyi, Dmytro Dyachenko, Petro Arkadiyovych Kochubey, outhouse, excavation, museum, preserve.*

17.03.2014 р.